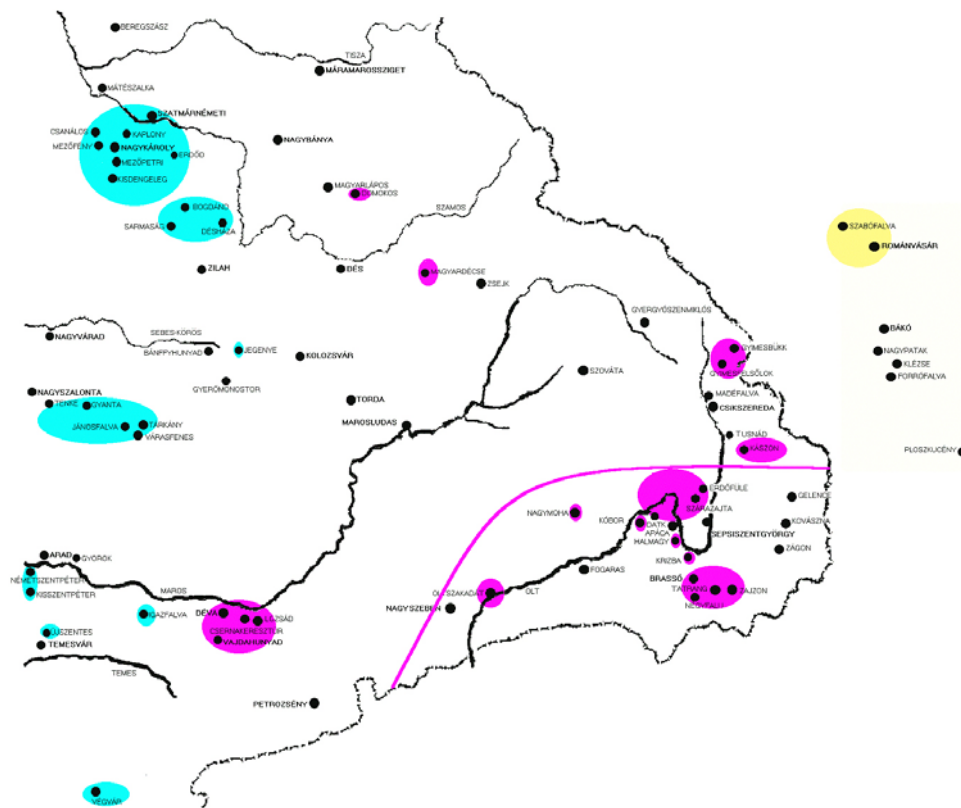

MAGYAR NYELV- ÉS NYELVJÁRÁSSZIGETEK ROMÁNIÁBAN

Elhangzott 2005. április 11-én

1. Többször írtam és beszéltem róla, mintegy mentegetőzésként, hogy bizonyára alkati, de inkább sorsszerű az, hogy akik kívül vannak a tudomány nemzeti intézményrendszerén, óhatatlanul túlságosan is sok mindennel foglalkoznak. Ezzel magam is így vagyok. Ezért választottam olyan témát, amely sokféle megközelítést igényel, és sokféle tanulsággal jár: kapcsolódik a kolozsvári nyelvészek hagyományos témáihoz (dialektológia, nyelvi kontaktus) és a népi kultúra vizsgálatához, de mivel a sziget sajátos környezet, vizsgálata a nyelvhasználat és a nyelvmegtartás szempontjából is tanulságos. Hogy a nyelvszigetekről és nyelvjárászigetekről ma többet lehet mondani, abban szerepük van a magyarországi és az erdélyi dialektológia újabb eredményeinek és kiadványainak, forrásként főképpen *A romániai magyar nyelvjárások atlaszának*.

2. Elöljáróban néhány szó a terminológiáról. A *sziget* metafora természetesen egy olyan megközelítésben, amely a nyelvet földrajzi dimenziójában szemléli. A *sziget* implikálja a *vizet*, a *tengert*, a kettő együtt pedig viszonylag szilárd körvonalakat sugall és viszonylagos állandóságot. Ez már a metafora csapdája: a nyelv esetében ugyanis sem az egyik, sem a másik nem föltételezhető.¹ Nem annyira tiszták a viszonyok: a viszonylag összefüggő vízfelület, azaz valamely nyelvjárás régió vagy nyelv más nyelvekkel egyszerre lehet jelen.

1. ábra. Nyelv- és nyelvjárás szigetek a keleti régióban

¹ L. Szilágyi N. 2004, 10 kk.

Alapértelmezésben a *nyelvsziget* azt jelenti, hogy az **A** nyelvet (többnyire annak valamely dialektusát) **B** nyelvi környezetben beszéljük. A német vagy az orosz nyelv vonatkozásában implicit módon az értelmezésben az is benne volt, hogy a nyelv-sziget az adott nyelvterületen kívül található, és az is, de ez már történeti szempont, hogy a szigethelyzet valamely expanzió következménye.² A nyelvjárás-sziget valamely azonnyelvi dialektusnak mint szigetnek egy másik dialektusba (nyelvjárási régióba) való beékelődését jelenti.³ Ez az újabb keletű tisztázás fölöslegessé tette a régebbi, redundáns *külső nyelvjárás-sziget* és *belső nyelvjárás-sziget* terminust. Ha viszont szigorúan értelmezzük a *nyelvsziget*et, tehát kizárólag a más nyelvű környezetet tekintjük relevánsnak, akkor a külső magyar nyelvi régiók jelentős része ilyen szigethelyzetben van: a Mezőség „számos szigetre töredezett szét”,⁴ a moldvai magyar „szigethelyzetű”, szigetek halmaza. De ugyanez mondható el a Szilágyságról, a romániai Biharról, stb. Mivel ebben az értelmezésben ökolingvisztikai és szociolingvisztikai szempontok figyelembe vételével összefolyik a *sziget* és a *tenger*, és így mindenképpen indokolt volna az *archipelagus*, azaz a *szigetvilág* geolingvisztikai terminusként való használata, a javaslatom az, hogy a *nyelvsziget* dialektológiai értelmezését szűkítsük le azzal, hogy ez mint nyelvföldrajzi egység a nyelvhatár szélső peremén, illetőleg azon kívül helyezkedik el. Nem feledkezve meg természetesen arról, hogy a nyelvhatár is folyamatosan változik, a magyar esetében a peremrégió mindenütt foszlik. Ilyen alapon a Mezőség továbbra is értelmezhető nyelvjárási régióként, a kétnyelvűséggel összefüggő, ott végbemenő folyamatok értelmezését, értékelését pedig a szociolingvisztika és az ökolingvisztika körébe utaljuk.⁵

A *nyelvjárás-sziget* Imre Samu meghatározásában: „magyar anyanyelvű környezetben alapvetően eltér valamennyi szomszédos nyelvjárástípustól”.⁶ Ebben is keveredik az ökolingvisztikai és a tipológiai szempont. Ezen az alapon például a bihari (többnyire román) környezetben beszélt Fekete-Körös völgyi magyar nyelvjárást inkább nyelv-szigetnek kellene minősíteni, holott magyar dialektológiai szempontból az a releváns, hogy ez a Tisza-Körös vidéki nyelvjárási régió peremén beszélt mezőségi típusú nyelvjárás-sziget. Hasonlóképpen: ha a moldvai magyart régióknak tekintjük, mint teszi ezt a dialektológiai kézikönyv, miközben hangsúlyozza annak nyelv-sziget helyzetét, akkor annak északi változatát, magát a szűkebb értelemben vett csángót, a régió (vagy a nyelv-szigeten) belüli, tipológiai jellegében eltérő nyelvjárás-szigetnek kell tekintenünk.

A fő kritériumnak (esetleg az egyetlennek) véleményem szerint a tipológiai kell lennie, annak tudniillik, hogy a nyelvjárás-sziget határán törés, diszkontinuitás van fontos nyelvjárás-tipológiai jegyek tekintetében. A releváns tipológia azért is fontos a magyarban, mert ezen az alapon lehet virtuálisan összeilleszteni a történetileg széthullott tömböket: részben alátámasztani településtörténettel kapcsolatos hipotéziseket, részben pedig a nyelvi tények alapján kell elfogadható magyarázatokat keresni.⁷

Minden tipológiában alapvető kérdés, mennyire markánsak, relevánsak a diszkontinuitást jelző tipológiai jegyek.⁸ Elégé fontosak, alapvetőek-e például azok a tipológiai sajátosságok, amelyek alapján föltételezhető a szilágysági Sarmaság, Újsarmaság, Bogdánd, Désháza nyelvjárás-sziget volta? Márton Gyula ezt alapozza, hogy a környezettől eltérően a *kő* és *ló* típusú szavakat itt nem *kű*-nek, ill. *lú*-nak ejtik, hanem a köznyelvihez hasonlóan vagy

² Erről részletesebben Szabó 1990, 27 kk.

³ Imre 1971, 366; Szabó 2000, 25.

⁴ Balogh. In Kiss (szerk.), 2001, 265; *Szigetek a Holttengerben*, amint egy mezőségi témájú irodalmi antológia címe mondja plasztikusan.

⁵ A másik lehetőség a külső és belső nyelv-sziget megkülönböztetése volna; ez kevésbé tűnik produktívnak.

⁶ Imre i. h.

⁷ Erről l. Benkő 1967/2003, és Szabó 1990, 11–12.

⁸ A megfontolandó szempontokra l. Benkő 1967/2003. II, 167 kk.

nyitódó diftongussal.⁹ Megítélésem szerint ez az eltérés az általános magyar nyelvföldrajz szintjén még nem teszi indokolttá e települések, illetőleg településcsoportok nyelvjárászigetként való számon tartását.

A másik kérdés: hová sorolhatók az olyan települések, amelyek nyelvhasználatában több magyar nyelvjárástípus is képviselve van, a heterogén nyelvjárászigetek, illetőleg mi van a városi településekkel. Az előbbiekre tekintettel kell lenni, mert pl. a Bánságban gyakori jelenség a típusok együttes jelenléte, az utóbbiakat viszont ajánlatos kizárni az ilyen jellegű minősítésekből. Kolozsvár például két magyar nyelvjárási régió határán fekszik, de természetszerűleg gyűjtőhely, sűrített magyar Erdély, sűrített román Erdély. Bizonyos értelemben a székely régión kívüli erdélyi városok mind szigethelyzetben vannak, sőt a városon belül is szigetek vannak. Ennek azonban nincs relevanciája a dialektológia szempontjából.

3. A nyelv- és nyelvjárászigetek kutatástörténetét legutóbb Szabó József foglalta össze, és neki köszönhetjük a magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászigetek monografikus feldolgozását is. Mind ő, mind jóval előtte Benkő Loránd jelezte a magyar nyelvészet és ezen belül a magyar dialektológia lemaradását ebben a témában. Az is egyértelmű, hogy a magyar esetében nem a nyelvsziget kutatása a fontos, hanem a nyelvjárászigetek kutatása. Ez összefügg azzal, hogy a magyar nyelv korábbi és jelenlegi mozgására nem az expanzió volt a jellemző, hanem a regresszió, így a szigetek döntő többsége a nyelvterület peremén, ill. azon belül helyezkedik el. A kutatások elméleti megalapozásában fontos Imre Samu tipológiai jellegű szintézise 1971-ből.

A magyar kutatások megkésetttségének alapvető oka a nyelvföldrajzi kutatások lemaradása. A MNyA. megjelenése előtt erre egyszerűen nem is volt lehetőség csak a helyi nyelvjárások leírásában. A magyar nyelvterület romániai részének vizsgálata még további évtizedekkel késett meg, mivel 1. a MNyA.-ba Erdélyből sajnálatos módon csak kevés kutatópont kerülhetett be, 2. a romániai magyar nyelvföldrajz eredményeinek publikálása (a legfontosabb RMNyA.) pedig csak az elmúlt évtizedben kezdődhetett meg (de még nem fejeződött be). A 2001-ben kiadott *Magyar dialektológia* című kézikönyvben Balogh Lajos e kérdés tárgyalásakor már részben a RMNyA. adatait is figyelembe vehette. Részben ez a hiány és lemaradás indokolta saját témaválasztásomat is, noha – tisztában vagyok vele – ez csak felvetése lehet a további évtizedekben elvégzendő feladatoknak.

4. A dialektológia egészéhez hasonlóan a nyelv és nyelvjárásziget vizsgálatában is termékeny, új szempontokat kínál a korábban már említett szociolingvisztika és ökolingvisztika. Erdély vonatkozásában továbbra is fontosaknak tekinthetők e kutatások történeti, népmozgási, településtörténeti tanulságai, magam mégis e különleges helyzetek által meghatározott nyelvi folyamatok általános és társasnyelvészeti vonatkozásaira is utalni szeretnék. Azt már előttem is többen jelezték,¹⁰ hogy a nyelvjárássterület tipológiai diszkontinuitása a szigethelyzetben levő nyelvjárásnak a tágabb környezet irányába való konvergens mozgását eredményezi: a sziget belemosódik a környezetébe. A nyelvsziget ezzel ellentétben konzerválódik, különfejlődik: archaizmusok és sajátos neologizmusok egyaránt jellemezhetik.¹¹ Közben általánossá válik benne a kétnyelvűség, és óhatatlanul megindul a szigetnyelv fölcserélése a környezetnyelvre. A szigethelyzettel együtt jár az elszigeteltség. Ezt jól példázza legnagyobb nyelv-szigetünk, a moldvai magyar. Magán a nyelv-szigeten belül viszont az északi csángó és a székely keveredett egymással. Nagyobb távlatban mindkét folyamatot úgy lehet értékelni, hogy az része az areális kiegyenlítődésnek.

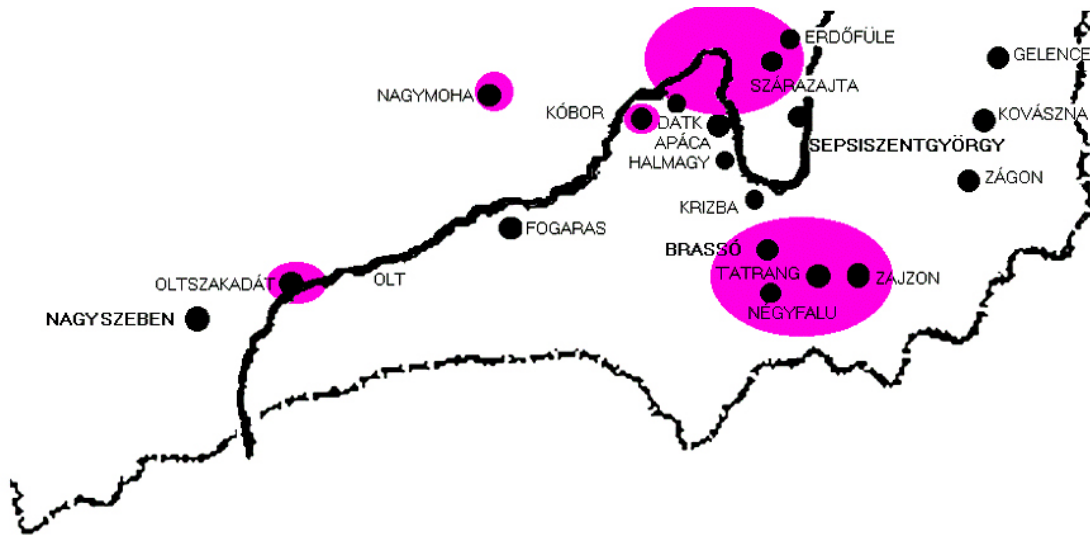
A konvergencia nem minden esetben egyértelmű két okból: 1. a nyelvjárási jelenségek még az ilyen szigethelyzetben is rendkívül konzervatívak: a Bánság telepes falvaiból Vőő

⁹ Márton 1976, 9.

¹⁰ Pl. Horger 1934, 5.

¹¹ Benkő 1957, 31.

István leírásából ismerünk több példát arra, hogy száz–százötven év alatt még a településen belül sem tűntek el az eredeti tipológiai különbségek, 2. néhány évszázada a nyelvjárási régiók és a nyelvjárászigetek mozgását már elsősorban az az általános konvergencia befolyásolja leginkább, amelyet a köznyelv határoz meg. Jó példa erre a kalotaszegi Jegenye, amely már csak azért sem vette át a kalotaszegi nyelvjárás tipológiai jellegzetességeit, mert maga eredetileg is közelebb állt a köznyelvhez, mint nyelvjárási környezete.¹²

2. ábra. Peremszigetek a nyelvterület déli, délkeleti részén

5. A magyar nyelvre már jó néhány évszázada a földrajzi és a demográfiai regresszió a jellemző. A nyelvhatár foszló peremén a dialektológiai értelemben vett nyelvi és/vagy nyelvjárási szigethelyzetet alapvetően az határozza meg, milyen az adott közösség kommunikációs kapcsolata a nyelvterület többi részével. A magyar nyelvhatár északkeleti peremén fölmerült Domokosnak és Magyardécsének a nyelv- és nyelvjárásziget volta. Ez a két település nemcsak a nyelvhatár, hanem két nyelvjárási régió, az északkeleti és a mezőségi érintkezési sávjában is fekszik, Domokos viszonylag elszigeteltebben. Domokos a Lápos mente egyetlen magyar többségű települése (90% arányban), a 20. században végig megőrizte stabilitását, a friss vizsgálatok előrejelzései viszont kedvezőtlenek.¹³ Szigorúan nyelvjárás-tipológiai szempontból nem sziget: a mezőségnek talán legészakibb települése. Magyardécs viszont – tőle délebbre és keletebbre – tipológiailag is sziget éppen, mivel nyelvjárásában nem lelhető föl a mezőségi nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságai, az *a-zás* és az *e-zés*.

A székely nyelvjárási régió peremén a szintén némileg elszigetelt gyimesi és kászoni kistájat szintén nem indokolt nyelvjárászigetnek tekinteni.

A nyelvhatár délkeleti csücskében Zabola–Zágony vonalától délre, majd nyugat felé haladva a RMNyA.-ban a hétfalusi kis régiót képviselő Tatrangon át a szórványokként és peremszigetként számon tartott Krizba, Halmagy, Kóbor, Datk, Nagymoha a szélső pontok. A mai déli nyelvhatárnál jóval délebbre van elszigetelődve Oltszakadát, majd Lozsád, Csernakeresztúr, a Bánságban pedig nyelvjárászigetként Végvár. Ma már általánosan elfogadott az a vélemény, hogy a peremterületek legtöbb magyar nyelvshigete (a székely nyelvjárással együtt) az Árpád-kori határvédelmi célú népesség-áttelepítés következtében alakult ki egy eredetileg viszonylag egységes magyar nyelvváltozatot beszélő csoportból. A

¹² Kós, 1932, 10. szerint Radnót vidékéről telepítették ide őket a katolikus restauráció korában; l. még: Lakó, 1974, 9–10.

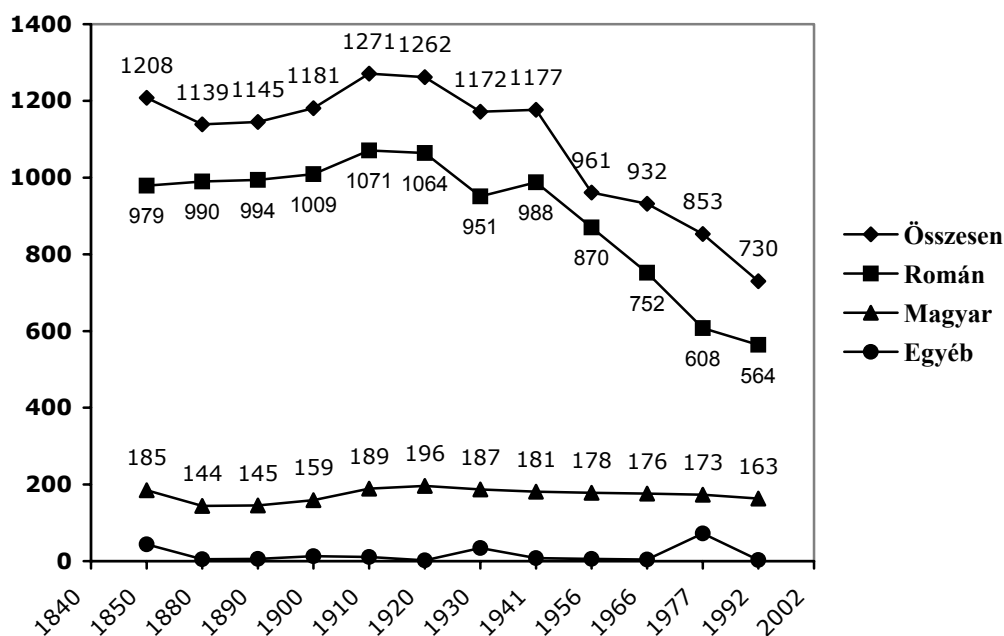
¹³ Biczó, 2000.

székely és a dél-erdélyi szigetek távolabbi peremgócokkal való történeti összetartozásának nyelvföldrajzi bizonyítékait Benkő Loránd tárgyalta és bizonyította több tanulmányában, szintén a MNyA. anyaga alapján.¹⁴

Az erdélyi déli perem keleti része valóban a székely régió sajátosságait mutatja. Ezek a települések viszonylag elszigetelt és elszórványosodott peremhelyzetű nyelvszigetek. Ebben a helyzetben a kiterjedt kétnyelvűség és az intenzív nyelvi kontaktus velejárója a gyakori lexikális hiány, a kontaktuselemek nagy száma, valamint a megnevezésekben mutatkozó bizonytalanság. Minderre bőven kínál példákat a RMNyA. Az I/46. térképlapon az **elegybúza** megnevezésében teljes a lexikális hiány a moldvai székely kutatópontoktól a bánási Végvárig. Az I/38. térképen ugyanezen a peremvonalon a **mezőőr** megnevezésére kizárólag a r. eredetű *zsitár* használatos.¹⁵

Datk, valamint Szárazajta, Alsórákos és Erdőfüle és külön Oltszakadát némely sajátosságaikban nyelvjárási szempontból külön szigetekké váltak. A három erdővidéki településen az [ó] sajátos diftongusban való realizációja, a datki helyi nyelvjárás különös illabiális és elhasonulásos tendenciája (kötő: *kötéi*, felső: *felséi*, cséplő: *cséplé*, szedő: *szedéi*, forgó: *forgöü*, hadaró: *hadarö*, tarló: *tarröü*), az oltszakadati a: *e*, *ă* megfelelés (elhasonulás *á* előtti helyzetben: *kepályuk*, *kelásza*) mind külön nyelvi fejleménynek minősül. Egyéb alapvető sajátosságaikban a székely régióhoz való kapcsolódásuk kétségtelen.

A hétfalusi települések viszonylagos elszigeteltségük ellenére nyelvjárási szempontból nem tekinthetők szigetnek: itt is az orbai tájszólás legfőbb típusjegyei a jellemzőek. Demográfiailag viszont sajátos helyzetben vannak: Brassó közvetlen környezetében a lakosság a közelmúltban is általában gyarapodott (különösen Négyfalué és Zajzoné), a magyaroké viszont apadt. Stagnálás jellemző Datkra, elköltözéssel és nyelvcserevel összefüggő apadás Halmágyra, Kóborra, Nagymohára,¹⁶ Oltszakadatra.

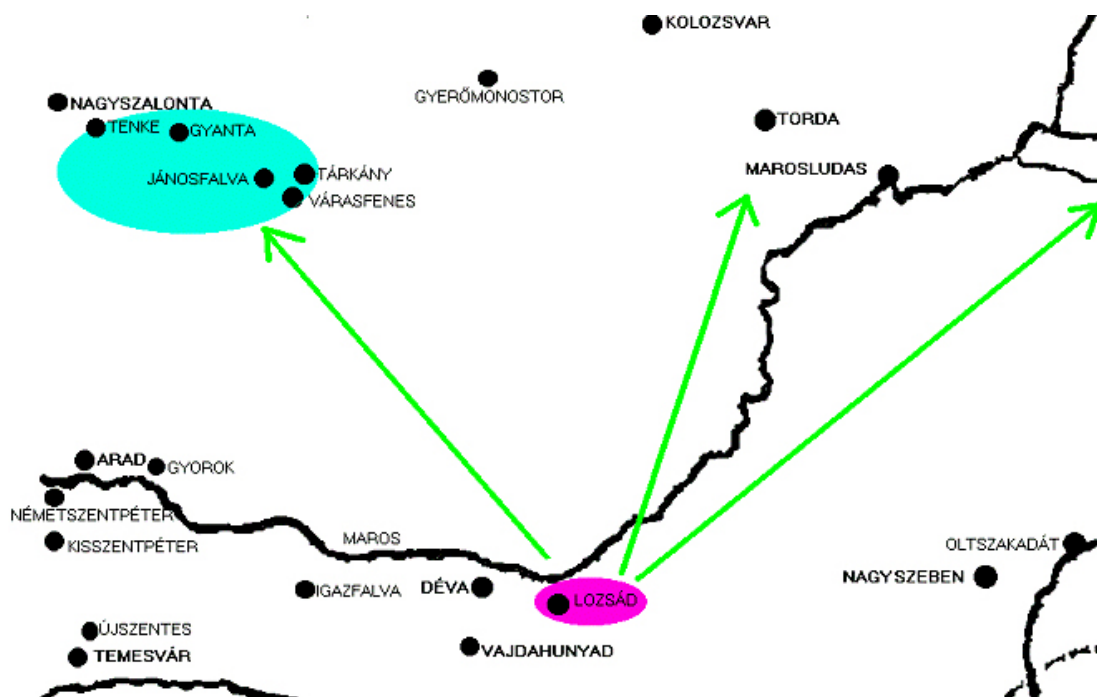
3. ábra. Oltszakadát demográfiai arányainak alakulása 1992-ig

¹⁴ Akadémiai székfoglalójában is: Benkő 1967/2003, 168–176.

¹⁵ Ezt a RMNyA. adatai alapján statisztikailag is igazoltuk. L. Márton–Péntek–Vöő 1977, 8; Péntek 1992, 162–163.

¹⁶ E vidék szigethelyzetben levő szórványairól szociográfiai felmérés készült 1998-ban (Ambrus szerk.).

Az elmúlt években tanszékünk néprajzos és nyelvész oktatói kiterjedt kutatást végeztek az oltszakadati magyarság körében.¹⁷ A nyelvhasználatra vonatkozó vizsgálat feltárta és rögzítette a kétnyelvűséggel és a nyelvvesztéssel összefüggő folyamatokat: a másodnyelvi dominanciát, a kétnyelvű diglossziát, a folyamatos interferencia és kontaktus következményeit, az etnolingvisztikai vitalitás gyöngülését.¹⁸ Ezek a megállapítások többé-kevésbé a hasonló helyzetű többi magyar nyelvű közösségre is érvényesek.

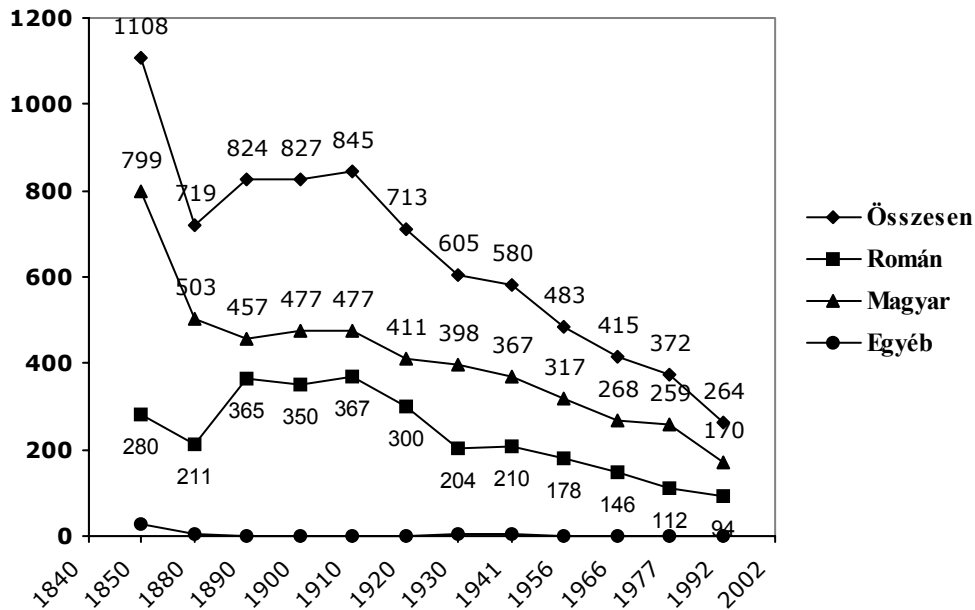
4. ábra. Lozsád és a Fekete-Körös völgye

6. Nyelvi környezete, mai demográfiai helyzete és nyelvi folyamatai tekintetében Lozsád hasonlít az előbbi Szeben és Brassó megyei szigetekhez. Távolabbi nyelvi kapcsolataival azonban más a helyzet, és ez bizonyára az eltérő történelmi előzményekkel függ össze. A Maros és mellékfolyóinak (Cserna, Sztrigy) völgyét már a honfoglalástól benépesítette a magyarság, így Hunyad megyében az állandó pusztulás és keveredés ellenére joggal föltételezhető a folytonossága. Ezzel teljesen összhangban a nyelvföldrajzi összefüggések a belső-erdélyi Mezőség (Közép- és Felső-Maros mente, a Küküllők vidéke) és a Fekete-Körös völgyi, szintén szigethelyzetű kistrégió irányába mutatnak, és nem a székely felé. Az *a*-zás és *e*-zés közismert jelenségén kívül – *ásal*, *pajva*, *barana*, *faka* 'kaszanyak', *tarma*, *hőkel* 'hőköl' – csak néhány grammatikai és szóföldrajzi jelenséget említek: tárgyias T/1: *kapáruk*, *vetük*; múlt idejű *vetettem*, *vetettük* – a székely *vettem*, *vettük* ellenében; a *levél* és a *göcs* a székely *lapi* és *bog* ellenében, a 'morzsol' jelentésű *murzsál*, a *lapisvas* (az eke része). Böszörményi Géza már a 20. sz. elején fölfigyelt a Fekete-Körös völgyi Jánosfalva nyelvjárásának ebbe az irányba mutató kapcsolatára, az azonban kétséges, hogy mint ő írja „a székely őshazából kerültek a kanyargós Körös szűk völgyéig”.¹⁹ Sőt az a valószínűbb, hogy az „ősibb haza” az a Belső-Erdély volt, amelyhez peremként a mai dél-erdélyi Lozsád és a Fekete-Körös mente is hozzátartozott. A RMNyA. kutatópontjai között szereplő Köröstárkány természetesen az érintkező hajdú-bihari nyelvjárás több sajátosságát is magán viseli.

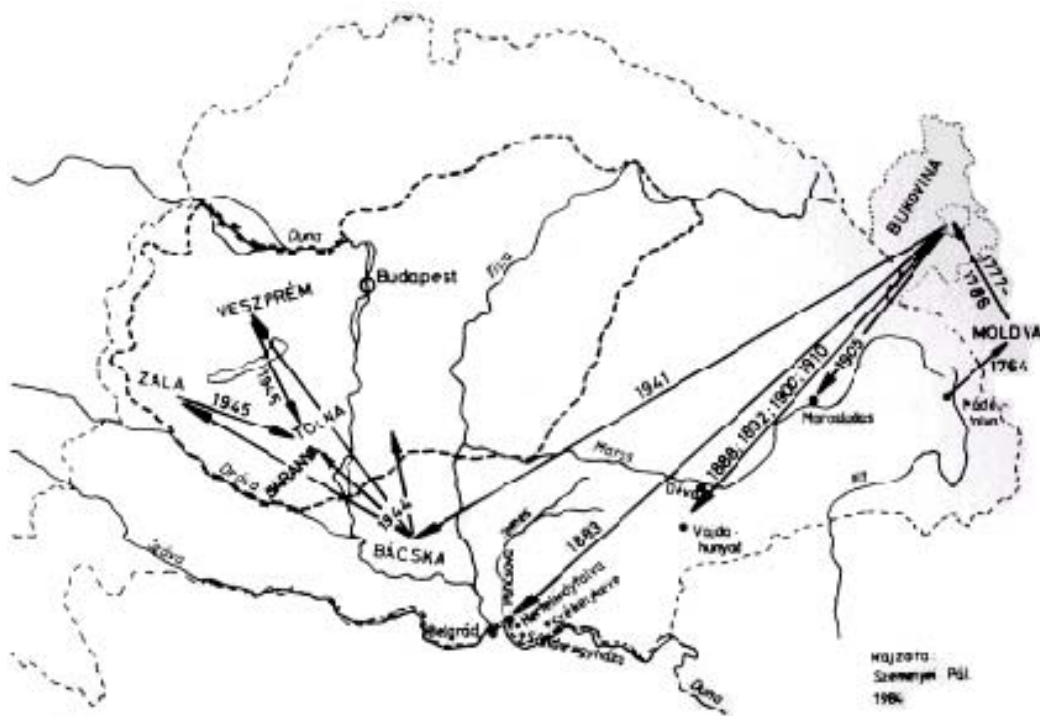
¹⁷ Pozsony, 2000.

¹⁸ Kádár, 2000. A korábbi helyzetre fontos Horger Antal tanulmánya (1910).

¹⁹ Böszörményi, 1906, 40.

5. ábra. Lozsád demográfiai arányainak alakulása 1992-ig

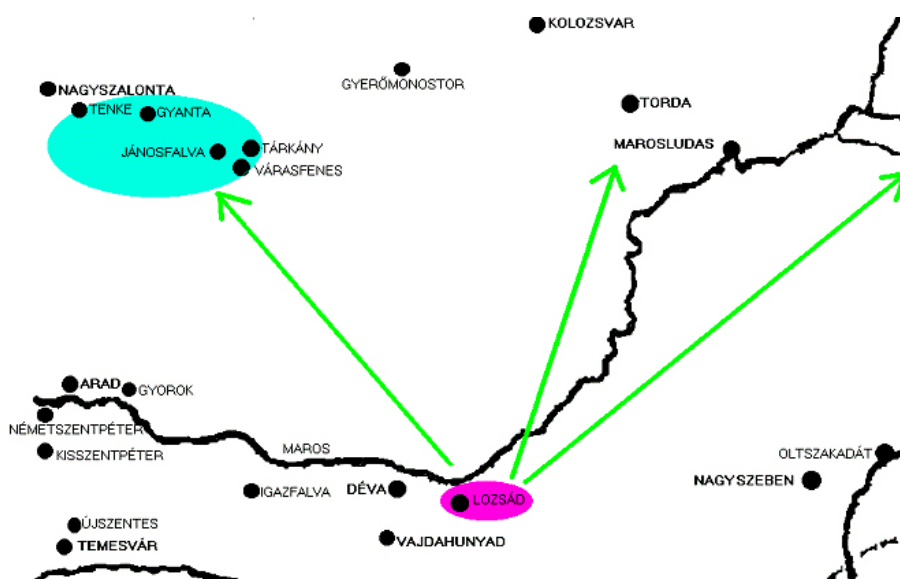
6. ábra. A bukovinai székelyek vándorlása (Sebestyén, 1989. nyomán)

7. Az előző századfordulóra már elapadt Hunyad megyei magyarságot gyarapították az ekkor Dévára és környékére, valamint Sztrigyszentgyörgyre és Csernakeresztúrra telepített bukovinai székelyek. 1764-es menekülésüket követően előbb Moldvában, majd rá rövidezen Bukovinában alkottak nyelvszigetet, amely az elszigeteltségben száz éven keresztül nyelvhasználatukat részben bizonyára egységesítette. A 19. század végén és a 20. század

elején, végül 1941-ben részben az Al-Duna mentén más nyelvi környezetben az előbbihez hasonló sorsra jutottak, Hunyad megyében peremhelyzetbe kerültek, a Bánságba korábbi telepések közé (Gizellafalván, Gyorokon), a Marosludas melletti Andrassy-telepen, valamint Magyar Nemegyén belső nyelvjárászízigeteket alkotnak magyar és román nyelvi környezetben. Az 1941-ben Bácskába menekültek végül a háború végén Tolna, Baranya és Bács megye községeiben telepedtek le.²⁰

Az elmúlt száz, ill. félszáz évben, amióta jelenlegi nyelvi környezetükben élnek, eredeti nyelvváltozatuk a nyelvi környezet függvényében változott. Tanulságos volna e szétfejlődési folyamat következményeinek a tüzetes vizsgálata.²¹ Viszonylag többet tudunk a Dunántúlra került bukovinaiakról, ahol erőteljesebb a magyar köznyelvi hatás, de pl. az Ormánsággal szomszédos területen a MNyA. adatai szerint – nyilván történeti okokból – éppen az azzal való nyelvjárás egyezés a feltűnő.²²

A mai Románia területén letelepült bukovinai magyarok nyelvi helyzetére a nyelvcsere jellemző, és ez a peremhelyzetben jobban konzervált nyelvjárásuk elvesztését jelenti.²³

7. ábra. Bánsági magyar nyelvjárászízigetek

8. A Bánságban a dominánsan *ő-ző*, ill. *ě-ző* magyar nyelvjárástípusokhoz viszonyítva – amint Vöö István 30 évvel ezelőtt megjelent monográfiájában tisztázta – nyelvjárászízigetnek tekinthető az *í-ző* és *ě-ző* Végvár, Újszentes és Igazfalva. E települések magyar anyanyelvű beszélői a Tisza-Körös vidéki régióból származnak. Az itt szintén szigetjellegű, palócos nyelvjárástípus Németszentpéterről, Kísszentpéterről és Lázárvölgyéről adatható olyan beszélőktől, akiknek elődei az Abauj-Torna megyei gönci járásból kerültek ide. „Eredeti palóc nyelvjárásukból már alig őriznek valamit.”²⁴

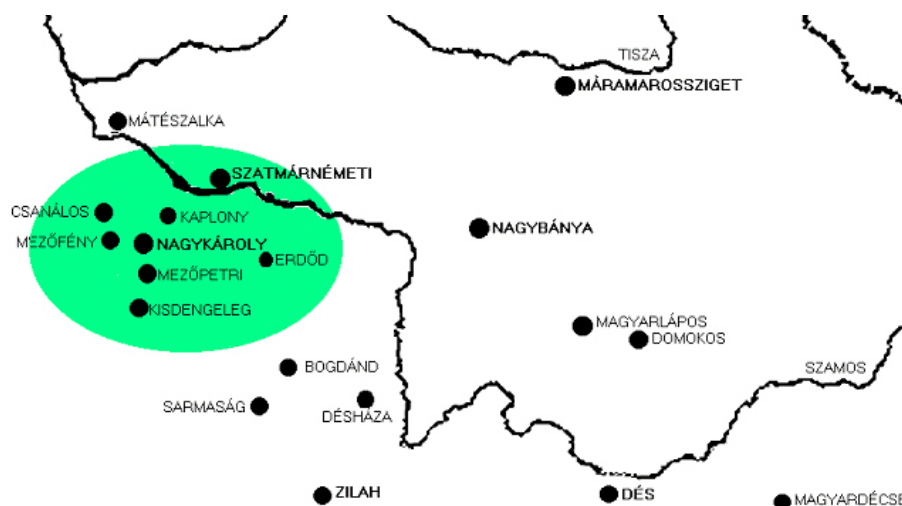
²⁰ L. Fazekas, 1977; Sebestyén, 1989; Zsók, 2000.

²¹ Erre már történt kísérlet: Varga Adrienn végezte el a bukovinai székely eredetű csernakeresztúri és kakasdi nyelvhasználat összevető elemzését.

²² Erről I. Benkő, 1967/2003. II, 172–173.

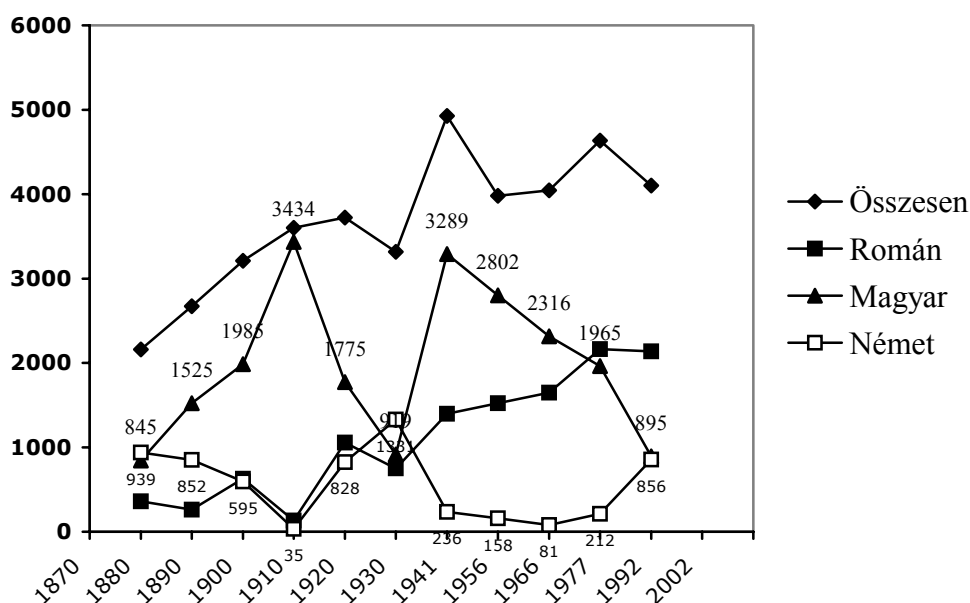
²³ Varga, 2004.

²⁴ A nyelvhasználat három évtizeddel ezelőtti állapotát Vöö István írta le igen alaposan. Az idézet is tőle van: Vöö, 1975, 23

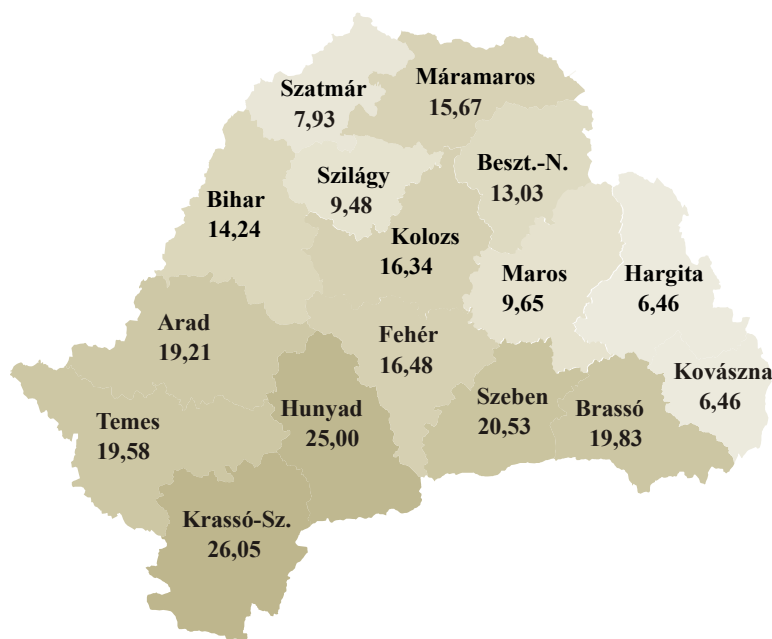
8. ábra. A Nagykároly környéki „svábmagyar” nyelvjárásziget

9. Az előbbiektől teljesen eltérően alakult ki az északkeleti nyelvjárási régió romániai részén a Nagykároly környéki nyelvjárásziget. Arról a nyelvjárási alakulatról van szó, amelyet a 20. század második felére többségükben elmagyarosodott svábok beszélnek. A 18. század eleji betelepítéssel itt is előbb egy német nyelvsziget jött létre. Ez azonban a 19. század közepétől egyre inkább kétnyelvűvé válik (sváb–magyar kétnyelvűség), a 20. század második felére aztán jelentős részében teljesen elmagyarosodik. Ez a magyar változat azonban eltér a környező nyelvjárástól olyan sajátosságokban, amelyek a sváb nyelvi alaprétégből maradtak meg, illetőleg az eredeti sváb nyelvjárás hatására alakultak ki. Jellemző a magánhangzók zártabb artikulációja, labiálisok illabiális képzése (illab. *á*, kissé illab. *a*, az *őü* dift. *ői* megoldása, a tökéletlenül képzett *ð* beszédhang hangsúlytalan helyzetben; a hosszú mássalhangzók rövid, némely zöngések zöngétlen ejtése, a *-li* kicsinyítő képző magyar szavakban is; sváb szókészleti archaizmusok stb.).

9. ábra. Erdőd demográfiai arányainak alakulása 1992-ig

Teiszler Pál 1973 megjelent monográfiájában 15 ilyen település sváb eredetű magyar beszélőinek hangrendszerét írja le, és megállapítja, hogy „a nyelvi részrendszerek mindegyikének szempontjából egy új, sajátosan egyedi magyar nyelvjárási alakulatról beszélhetünk.”²⁵ A 90-es évek közepén ezek közül hármat Szabó József újólág megvizsgált, 2004-ben Evert Krisztina szintén hármat. Azt már az 1992-es népszámlálás adataiból tudni lehetett, hogy a 80-as években erőteljes magyar→sváb (német) disszimiláció indult meg, e vizsgálatok viszont azt is igazolták, hogy e települések nyelvhasználatában a magyar és a román mellett, településenként és korosztályonként eltérő mértékben, a sváb is folyamatosan megőrződött. A Szabó által tanulmányozott Csanálos, Mezőfény és Mezőpetri közül ez utóbbi bizonyult a leginkább konzervatívnak,²⁶ Csanálos, Kisdengeleg és Mezőpetri összevetésében pedig Kisdengeleg.²⁷

10. ábra. A romániai magyarok fogyásának aránya az egyes megyékben (1992–2002)
(Szilágyi N. S. 2005. nyomán)

10. A fentiekből adódó általános módszertani következtetés, hogy a nyelvszigetek és nyelvjárásszigetek vizsgálatában a magyar nyelvterület romániai régióiban és másutt is a földrajzi (dialektológiai és areális) és a társadalmi (szociolingvisztikai) dimenzióra egyaránt tekintettel kell lenni. A mozgásban, amelynek általános iránya a kiegyenlítődés, a belső (nyelvi) tényezők mellett több külső tényezőnek is szerepe van. A nyelvterülettől elszakadt nyelvszigetek sorsa inkább a külső tényezőktől függ (nyelvi jogok, nyelvi státus, etnolingvisztikai vitalitás stb.), a nyelvjárásszigeteket a környezet és a standard által befolyásolt belső konvergencia egyenlíti ki, a peremszigetek pedig, amelyek egyszerre nyelvszigetek és nyelvjárásszigetek, egyaránt részesei a lassú nyelvjárásvesztésnek és nyelvcsereének. Noha az olyan peremszigetek, mint Magyardécse, Oltszakadát vagy Lozsád annak is példái, hogy sajátosan erős belső kötelékeik révén a nyelvet (és a nyelvjárást) is eredményesebben megtartották, mint más, kedvezőbb helyzetben levő települések.

²⁵ Teiszler, 1973. 5.

²⁶ Szabó, 2000, 368.

²⁷ Evert, 2004.

Előadásom célja elsősorban az volt, hogy egy ezután elvégzendő fontos kutatási témára felhívjam a figyelmet. Egy olyan témára, amelyben – sok máshoz hasonlóan – adós az erdélyi magyar nyelvészet. És arra is, hogy a külső régiókban a dialektológiai és a történeti megközelítés mellett elengedhetetlen a mai élőnyelvi valóság feltárása. Mert egyébként a mai dinamikus nyelvi mozgás körülményei között megtörténhetik, hogy olyasmivel foglalkozunk a korábban gyűjtött adatok alapján, ami a valóságban már nincs is.

Bibliográfia

- Ambrus Attila (szerk.) 1998. *Kóborlás és helytállás. Erdély felfedezése I.* MÚRE, Brassói Lapok, Marosvásárhely–Brassó
- Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet.* Tankönyvkiadó, Budapest
- Benkő Loránd 1967/2003. A nyelvföldrajz történeti tanulságai. In Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk.: *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból.* ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. II, 156–177.
- Biczó Gábor 2000. Asszimiláció és identitásváltás küszöbén: egy észak-erdélyi református magyar szórvány, Domokos esete. *EM.*, LXII, 3–4: 139–146.
- Böszörményi Géza 1906. *A jánosfalvi nyelvjárás.* NyF., 29. sz., Budapest
- Evert Krisztina 2004. *Többszínűség és nyelvcseré a csanádosi, kisdengelegi és mezőpetri svábok nyelvhasználatában.* Szakdolgozat. Kolozsvár
- Fazekas Tiborc 1977. *Történeti és nyelvi adalékok a bukovinai nyelvjárás eredetének meghatározásához.* Bölcsészdoktori disszertáció.
- Horger Antal 1905. A keleti székelység nyelvjárás térképe. *MNy.*, I, 449–454.
- Horger Antal 1910. A szakadati nyelvjárás-sziget. *MNy.*, VI, 179–209, 306–315, 378–382.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások.* Budapest
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kádár Edit 2000. Etnolingvisztikai vitalitás a szórványban (Oltszakadát). *NyIrK.*, XLIV, 1–2: 69–108.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest
- Kós Károly 1932. *Kalotaszeg.* Kolozsvár
- Kósa László–Filep Antal 1975. *A magyar nép táji-történeti tagozódása.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Lakó Elemér 1974. *A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó rendszere.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Márton Gyula 1970. *Magyar nyelvjárásstan.* Cluj
- Márton Gyula 1976. Mutatvány a „Szilágysági Tájnyelvi Atlasz”-ból. *NyIrK.*, XX, 1: 3–20
- Márton Gyula–Péntek János–Vöő István 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Kriterion Könyvkiadó, Budapest
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI.* A munkaközösség vezetője Bárczi Géza. Szerk. Deme László és Imre Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- Mohay Tamás 1991. Magyar szórványok Dél-Erdélyben. In *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Budapest, 67–74.
- Nagy Pál (vál.) 1998. *Szigetek a holttengerben. Mezőségi antológia.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- Péntek János 1992. Kísérlet a regionális szintű román nyelvi hatás mértékének kvantifikálására. In Kontra Miklós szerk.: *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben.* Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 159–164.

- Pozsony Ferenc 2000. Egy Szeben megyei magyar szórványközösség. *EM.*, LXII, 3–4: 185–192.
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–VII*. Anyagát gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerk. Juhász Dezső. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995.
- Sebestyén Ádám 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd
- Szabó József 1990. *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászigetek*. Dél-alföldi Évszázadok 3. Békéscsaba, Kecskemét, Szeged
- Szabó József 2000. A német–magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálata három Nagykároly környéki községben (Románia). *MNy.*, XCVI, 3: 363–368.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára*. NyTF. 245. Az EME kiadása, Kolozsvár
- SzNyA. = *Szilágysági nyelvátlasz*. Anyagát gyűjtötte Márton Gyula. Szerk. Hegedűs Attila. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest–Piliscsaba, 2000
- Teiszler Pál 1973. *A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó rendszere*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Vámszer Géza 1940. *Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórvány*. Erdélyi Enciklopédia kiadás, Kolozsvár
- Varga Adrienn 2004. *A Bukovinából kitelepült székelyek nyelvének változása*. PTE BTK Szakdolgozat. Kéziratban.
- Vetési László 2001, *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: Sorskérdések a nyelvhatáron*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Vőő István 1975. *A bánási magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Zsók Béla 2000. *Én mindig itthon voltam. (Néprajzi írások Déváról)*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár